

פרשת קרח: האם יכלה לומר קדיש

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה על חטא קרח ועדתו, ועל בקשת ה' ממשה ואהרן להבדל מתוך עדתם. מהמילה "תוך" לומדת הגמרא במסכת ברכות (כ"א ע"ב), שכל דבר שבקדושה ייעשה בלא פחות מעשרה אנשים. כפי שראינו בעבר (אחרי מות שנה ב'), נחלקו המפרשים האם כדי להתפלל שמונה עשרה צריך עשרה שיתפללו בפועל, או די שיהיו עשרה מתפללים בבית הכנסת:

א. **הדרכי משה** (טו) נקט, שכדי שתפילה תחשב תפילה בציבור מעיקר הדין די בששה אנשים שלא התפללו, וכן פסקו להלכה **המשנה ברורה** (טו, ח) ו**המנחת יצחק** (ט, ו). בטעם הדבר שאי אפשר בדיעבד להסתפק באדם אחד שלא התפלל (וכפי שאפשר בקדיש) הסביר **שולחן ערוך הרב** (טו, ה), שהתפילה צריכה להיות בציבור, וציבור זקוק לפחות לששה שלא התפללו, ובלשונו:

"אף על פי שאפילו יחיד שלא שמע קדושה יכול לירד לפני התיבה ולחזור ולהתפלל כל התפילה בשביל הקדושה, מכל מקום אם לא התפלל עדיין אין לו להתפלל בלחש תחלה אלא אם כן יש ששה שהם רוב מנין שלא התפללו עדיין שאז הם כמו צבור גמור, אבל בפחות מששה שלא התפללו לא יתפלל הש"ץ בלחש תחילה."

ב. דעה חולקת מופיעה **במהר"י מינץ** (ס"ו טו) שכתב, שאם עשרה התפללו וסיימו את התפילה ובאו אחר כך עשרה נוספים, יכולים העשרה החדשים להתפלל. מתוך דבריו הבין הדרכי משה, שדווקא כאשר נכנסו עשרה אנשים חדשים אפשר להתפלל, אבל אם נכנסו פחות מכך - הם לא יכולים לצרף למניין את האנשים שכבר התפללו. גם **הרב משה פיינשטיין** (אג"מ א, כח - ל) פסק כך וביאר שלא שייכים כאן דיני רוב, וכפי שבפסח לא אוכלים רוב כזית מצה, כיוון שהתורה הצריכה כזית מצה בדווקא.

בעקבות הלימוד מפסוקי הפרשה שדבר שבקדושה צריך עשרה, נעסוק השבוע בדין הקדיש. ראשית נראה מהו מקור הקדיש, האם צריך לעמוד כאשר אומרים קדיש, ועד היכן יש לענות באמירת 'אמן' יהא שמה רבה'. כמו כן נעסוק בקדיש יתום, כמה זמן יש לאומרו והאם אשה יכולה לאומרו.

מקור הקדיש

מהו מקור הקדיש? הגמרא במסכת ברכות (ג ע"א) כותבת בשם אליהו הנביא, שכאשר עם ישראל נכנס לבתי כנסיות ומדרשות ואומרים 'יהא שמה הגדול מבורך', הקדוש ברוך הוא כביכול מנענע בראשו ומצטער על חורבן בית המקדש. גמרא נוספת במסכת סוטה (לט ע"א) כותבת, שהיו נוהגים לומר 'יהא שמה רבא אחרי דברי הדרשן. המפרשים דנו מתי תוקן הקדיש:

א. **ערוך השולחן** (נה, א) כתב שהקדיש הוא שבח איום ונורא, שתוקן כבר בתקופת אנשי כנסת הגדולה לאחר חורבן בית המקדש הראשון. ומדוע תיקנו אנשי כנסת הגדולה את הקדיש בארמית? והרי לאחר חורבן בית ראשון עוד דיברו עברית! הוא נדחק לתרץ, שהיהודים בגלות בבבל דיברו ארמית, ומחמתם תיקנו את הקדיש בלשון שיבינו, ובלשונו:

"הקדיש הוא שבח גדול ונורא שתקנו אנשי כנסת הגדולה אחרי חורבן בית ראשון והיא תפלה על חילול שמו יתברך מחורבן בית המקדש וחורבן ארץ הקודש ופיזור ישראל בארבע כנפות הארץ ואנו מתפללים שיתגדל ויתקדש שמו יתברך כמו שאמר הנביא יחזקאל (לח, כג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעת לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'."

ב. **האורחות חיים** (דין קדיש ופירוש) חלק וסבר, שמקור הקדיש אינו בתקופת אנשי כנסת הגדולה וכתגובה לחורבן בית המקדש הראשון, אלא תוקן על ידי חז"ל בזמן חכמי הגמרא, וכתגובה לחורבן בית המקדש השני.

שתי ראיות ניתן להביא לדבריו: **ראייה ראשונה** הקדיש תוקן בארמית, ועל אף שחלק מגולי בית ראשון גלו לבבל ושם דיברו ארמית, לא מסתבר שמשום כך יתקנו את הקדיש בשפה זו. **ראייה שניה**, במשנה לא מוזכר הקדיש למרות שהיה מתבקש להזכירו. לדוגמא, הגמרא במסכת מגילה (ד, ג) מונה מספר דברים שאי אפשר לאומרם בעשרה, ואינה מזכירה את הקדיש¹.

מהלכות הקדיש

בין אם הקדיש תוקן בזמן הגמרא ובין אם לפניו, בפועל רוב דיני הקדיש לא מוזכרים בגמרא. משום כך נחלקו הפוסקים: א. האם צריך לעמוד בקדיש. ב. כאשר אומרים 'יהא שמה רבה', עד היכן נמשכת ענייה זו:

עמידה בקדיש: א. בספר שופטים מובא, שכאשר אהוד בא אל עגלון מלך מואב ואמר לו שדבר א-להים אליו, קם עגלון מעל הכסא. מפסוק זה למד הירושלמי שהובא **בהגהות מרדכי**, שכאשר אומרים קדיש יש לעמוד, שהרי אם עגלון עמד מפני ה', קל וחומר שיהודים צריכים. וכן פסק להלכה **הרמ"א** (או"ח נו, א), וכתב **המשנה ברורה** (שם), שיש להחמיר.

ב. השולחן ערוך לעומת זאת לא הזכיר שיש לעמוד בקדיש, וכן **רבי חיים ויטאל** (שער שהכוננות, קדיש) העיד שהאר"י לא היה נוהג לעמוד בעת הקדיש, ורק אם כבר עמד והציבור באמצע קדיש לא היה יושב, וכן פסק **הרב עובדיה** (יחוה דעת ג, ד). את הראייה מהירושלמי דחו, שמדובר שם בהגהת תלמיד חכם ואין זה מגוף דברי הירושלמי, משום כך אין לסמוך על כך, ובלשונו:

"בסיכום: מצד הדין אין חיוב לעמוד בקדיש וברכו, וכן מנהג הספרדים ועדות המזרח שלא לעמוד בקדיש. ורק אם תפסו הקדיש כשהוא עומד, אינו יושב עד שסיים עניית אמן יהא שמה רבה, עד דאמירן בעלמא, ואחר כך ישב. ובלייל שבת נהגו לעמוד בקדיש וברכו שלפני תפלת ערבית, מפני שאז מקבל עליו תוספת שבת."

אמן יהא שמה רבה: א. ראשונים רבים וביניהם **האבודרהם** (עמ' טו), **רש"י** (פרדס, עמ' שכה) ו**הרמב"ם** (נוסח הקדיש) כתבו, שכאשר עונים 'אמן יהא שמה רבא', יש לענות רק עד מילת "עלמא", וכן נוהגים רבים מהאשכנזים בעקבות **הגר"א**. בטעם פסיקתם

¹ **התוספות** (ברכות ג ע"א ד"ה ועינין) נקטו, שהקדיש בארמית בגלל המון העם שלא ידעו עברית, ואמרו אותו אחרי הדרשות. התוספות לא קיבלו את האפשרות שתיקנו לאומרו בארמית מהסיבה שמדובר בתפילת שבח נאה לקב"ה ולא רוצים שהמלאכים יקנאו בעם ישראל, שהרי ישנן תפילות רבות ונאות לקב"ה שאומרים בעברית. **בעוד יוסף חי** (ויחי, א) בכיוון שונה כתב, שדווקא מפני 'שהקליפות' מבינות ארמית, רוצים להכניען באמצעות הקדיש וכך הוא יוכל לעלות בכל העולמות (ועיין כף החיים נו, יב).

נימקו, שיש עניין לומר עשרים ושמונה אותיות הרומזות לפסוק הראשון בתורה, ולמאמר הגמרא כל העונה אמן בכל כוחו.
ב. בניגוד אליהם כתב **הבית יוסף** (או"ח נו), שיש אומרים שצריך לומר עשרים ושמונה תיבות, ולא אותיות. כמו כן, במדרש מופיע שאליו הנביא הולך עם גמלים טעונים 'אף וחימה', כאשר חלקם מיועדים למי שמפריד בקדיש בין 'עלמא' ל'יתברך' - ועולה מהמדרש שאין לומר רק עשרים ושמונה אותיות.
משום כך נקט, שבמקום שמעיקר הדין אסור להפסיק לדברי חול (כמו באמצע קריאת שמע וכדומה), יש לומר עשרים ושמונה אותיות שמא כך ההלכה ושאר המילים מהוות הפסק. לעומת זאת, במקום שאין איסור להפסיק - יש לומר עד "דאמירן בעלמא".

קדיש יתום

בנוסף לקדיש הנאמר במהלך התפילה ולאחר דרשות, עם הזמן נקבע בחלק מהראשונים, שאדם שנפטר, בנו אומר עליו קדיש. המקור למנהג זה מופיע במדרש (דבי אליהו, יז), שם מסופר שרבי עקיבא פגש אדם שנשא עצים על כתפיו, והתברר לאחר שיחה עימו שאותו אדם למעשה כבר מת, והעצים שהוא אסף משמשים לשריפתו כל יום מחדש בגלל חטאיו.

לשאלתנו כיצד ייגאל מייסורים אלו השיב, שכאשר נפטר השאיר את אשתו מעוברת וידוע לו שהעובר זכר, אם אותו ילד ילמד להגיד ברכו את ה' המבורך זה יעלה אותו מדינה של גהינום. **הכלבו** (ס' קיד) גרס בדברי המדרש, שאותו אדם יינצל אם יאמר בנו קדיש או יפטיר בתורה, מכאן התפשט המנהג שיתום אומר על אביו קדיש שנים עשר חודשים, ובלשון **הבית יוסף** (יו"ד שעו):

"כתב הכלבו על מה שנמצא בהגדה שפעם אחת פגע רבי פלוני באחד שהיה מקושש עצים וכו' אמר ליה אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש אחד או יפטיר בנביא על זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל שנים עשר חודש, וגם להפטיר בנביא ויש שמתפללין כל מוצאי שבת תפלת ערבית לפי שבאותה שעה חוזרין הרשעים לגיהנם."

א. למרות שכאמור הכלבו כותב שיש לומר קדיש שנים עשר חודשים, לפי **הרמ"א** (שם, ד) בפועל נוהגים לומר קדיש רק אחד עשר חודשים, כי רק משפט רשעים בגיהנום שנים עשר חודשים, ואין לאדם להחזיק את הוריו כרשעים. עם זאת העיר **הפתי תשובה** (שם, ט), שבמקרה בו אדם יודע שאביו ואימו היו רשעים - עליו לומר קדיש שנים עשר חודשים.

ב. מנהג הספרדים לומר קדיש שנים עשר חודשים, ובטעם הדבר נימק **הבן איש חי** (יו"ח, יב) בעקבות **האר"י** (שער הכוונות טו ע"ב), שמטרת הקדיש אינה רק להוציא את הרשעים מהגיהנום, אלא גם להכניס את הנפטר לגן עדן, ולהעלותו שם ממדרגה למדרגה - פעולה זו אפשרית כל י"ב חודש (ואף לאחר מכן).

עם כל זאת, כדי שלא יראה שאומרים קדיש שנה שלמה מפני שהנפטר רשע, יש נוהגים בעקבות **הכנסת הגדולה** (יו"ד תג) ו**הרב עובדיה** (חזו"ע אבלות, שלו), לאחר י"א חודשים להפסיק שבוע באמירת הקדיש בתפילה, ואז להמשיך עד סוף השנה (ועיין הערה²).

קדיש על ידי אשה

האם אשה יכולה לומר קדיש יתום? כאמור המדרש כותב שאותו רשע אמר שידוע שאשתו מעוברת זכר, ומשום כך יכול היה לומר קדיש - משמע שרק זכר יכול. ניתן לדחות ולומר, שהסיבה לכך היא טכנית, שהרי זכרים מגיעים לבית הכנסת, אך בפועל אין מניעה שאשה תאמר קדיש (ובלבד שיהיה מניין גברים). למעשה, נחלקו האחרונים:

א. **החוות יאיר** (ס' רכב) דן במקרה שאדם נפטר ללא בנים, וציווה ששנה ילמדו בביתו לעילוי נשמתו, ולאחר הלימוד בתו תאמר קדיש. הוא פסק, שמעיקר הדין אין מניעה שהבת תאמר קדיש, ועל אף שהמקור במדרש מדבר על בן מסתבר שגם כאשר הבת אומרת קדיש יש תועלת לנשמת הנפטר.

ועם כל זה למעשה כתב, שלמרות שהקדיש נאמר בבית הנפטר ולא בבית כנסת כך שלא מדובר באמירה פומבית בפני קהל רב, מכל מקום מנהג ישראל שאשה אינה אומרת קדיש כלל - ומנהג ישראל תורה הוא ואין לשנות, וכן פסקו **השדי חמד** (אבלות ס' קע) ו**המנחת יצחק** (ד, ל), ובלשון החוות יאיר:

"אחד נעדר בלי בן וציווה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בביתו בשכרם, ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש. ואף כי אין ראייה לסתור הדבר ויש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא. מכל מקום יש לחוש שעל ידי כך יחלשו כח המנהגים של בני ישראל שגם כן תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו על פי סברתו."

ומה ההבדל לשיטתם בין אמירת קדיש, לבין אמירת ברכת הגומל שרבות נוהגות לומר בבית הכנסת לאחר לידה? נראה לומר, שכאשר נשים מברכות הגומל, מדובר במאורע חד פעמי, משום כך אין חשש לקלות ראש וכדומה. לעומת זאת אמירת קדיש יתום במשך שנה בפני קהל, עלולה להיחשב פריצת גדר הצניעות וביטול מנהגי ישראל.

ב. **השבות יעקב** (ב, צג) חלק על החוות יאיר וכתב, שאמנם בבית כנסת אין לאשה לומר קדיש כיוון שיש בכך חוסר צניעות, מכל מקום כאשר מדובר בהתכנסות בתוך הבית - אין מניעה שתאמר, וכן פסק **הרב עובדיה** (חזון עובדיה אבלות, עמ' שנו). בנוסף נראה שלדבריהם אין מניעה שאשה תאמר קדיש בבית כנסת בצנעה עם שאר האבלים, שהרי באופן זה אין בעיה של צניעות.

ג. גישה שלישית המרחיבה ביותר, מופיעה בדברי **הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה או"ח ה, יב) שכתב, שבכל הדורות היו נכנסות נשים אבלות לבית כנסת לומר קדיש, ומשמע שהיו אומרות גם אם לא היו גברים נוספים שאמרו איתן. ועם כל זאת, למעשה גם הרב משה פיינשטיין כתב שההכרעה בעניין זה תלויה בהרבה עניינים, ובזמן הזה לא נהוג לעשות כך.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² במקור (לפחות באשכנז), כאשר אמרו קדיש יתום, לא כל האבלים אמרו קדיש ביחד כפי שנהוג היום, אלא רק אחד מהנוכחים אמר קדיש. משום כך דן **הרמ"א** (יו"ד שעו, ד), מי קודם למי באמירת הקדיש וכיצד יש לחלק את קדישי היתום בתפילה (ועיין בדף לפרשת ויגש שנה ב'). אולם, כיוון שמנהג זה גרם למריבות רבות, כתב **הפתי תשובה** (שם, ו) שיש הנוהגים שכל האבלים יאמרו קדיש ביחד, וכן רובם נוהגים בזמן הזה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com